

Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi

Burcu SARI BAŞMAN, Oya AKIN

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
sariburcu@yahoo.com, oakinster@gmail.com

Özet: Bu çalışmada 1950 öncesi, 1950-1980 ve 1980 sonrası kesitte dokudan birim konut ölçeğine, ortak mekânların hangi dinamikler etkisi ile nasıl değiştiği ve günümüz kesitinde ortak mekânlarını yitiren dokularda ortaya çıkan problemlerin tanımlanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın omurgasını; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut olmak üzere üç ölçek oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle; kavramsal olarak mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeklerinde ortak mekân kavramının ne ifade ettiği ve öneminden bahsedilmiştir. 1950’den günümüze ortak mekânların hangi dinamikler etkisinde nasıl değiştiği sorusunun somut yanıtı ise dönemlere ait ve mevcut kesit itibarıyla varlığını sürdüren doku örnekleri üzerinden yapılan arazi çalışmalarından hareketle aranmıştır. İlk dönem ve son dönem örneklerinden seçilen iki dokunun; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeklerinde yer alan ortak mekânları; üç ölçeğe ilişkin belirlenen ölçütler dâhilinde değerlendirmekte ve ortak mekânlarını kaybeden günümüz dokularına ilişkin çıkarımlarda bulunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortak Mekân, Doku, Komşuluk Birimi, Mahalle

Giriş

Schulz’a (1980) göre mekânlar mevcudiyetlerini sınırlarından almaktadır ve inşa edilmiş sınırlarla çevreden ayrılmış bir alandır. İnsan yapısı mekânın ayırıcı özelliği olan sınırlandırma ve sınırlayan elemanların niteliği; mekânın karakteri ile doğrudan ilintilidir. Bu bağlamda ortaya çıkan bir diğer kavram da **açıklıktır** ve mekânın niteliği açısından önem taşımaktadır. Buna göre mekânı sınırlandıran elemanların masifliği veya şeffaflığı, mekânın yalıtılmış veya kapsamlı bir bütünlüğün bir parçası olduğunu belirtmektedir. Öte yandan mekânın sınırlandırılarak herhangi bir çevreden ayrılması, **farklılaşma** kavramını da beraberinde getirmektedir. Belirli bir alanın sınırlandırılarak çevresinden ayrılması ve mekân niteliği kazanması; o mekânın anlam, işlev veya form bakımından farklılaştırıldığını belirtmektedir (Ashihara, 1981). Bu doğrultuda işlev, anlam ve form bakımından farklılaşan mekânları; iç mekân/dış mekân, mimari mekân/kentsel mekân/yeşil mekân veya mülkiyetine ve kullanıcıya göre kamusal, yarı kamusal/yarı özel ve özel olarak sınıflandırmak mümkündür. Bahsi geçen mekân türlerini birbirlerinden bağımsız ve farklı niteliklere sahip mekân türleri olarak düşünmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü dış mekân olarak değerlendirdiğimiz yeşil mekânlar ve kentsel mekânlar aynı zamanda kamusal mekânlardır. Benzer şekilde, iç mekân olarak ele alınan mimari mekânlar mülkiyet-kullanıcı ilişkisi açısından hem kamusal (ticari birimler, sanayi tesisleri, eğitim tesisleri vb.) hem de özel mekân (konut alanları, özel çalışma alanları vb.) olabilmektedir. Mekânı herhangi bir çevreden ayıran diğer özellik ise **“anlam”**dır.

Mekânlar temelde nesne ve onu algılayan insan arasındaki ilişki ile oluşmakta ve anlam yüklenmektedir (Altman, & Zube, 1989). Mekân, psikolojik veya sembolik anlam kazandıkça “**yer**” olmaktadır. Mekânın yer haline gelmesi, kentsel bellekte ortak kullanıma ve sembolik anlama konu olmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu olgu **ortak mekân** kavramını gündeme getirmektedir.

Çalışmanın amacı; 1950 öncesi, 1950-1980 ve 1980 sonrası kesitte birim konuttan doku ölçeğine, ortak mekânların hangi dinamikler etkisi ile nasıl değiştiği ve günümüz kesitinde ortak mekânlarını yitiren dokularda ortaya çıkan problemlerin tanımlanması olarak belirlenmiştir. İlk bölümde ortak mekân kavramının; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeklerindeki yerinden ve öneminden bahsedilmektedir. İkinci bölümde bahsi geçen üç ölçek kapsamında, 1950’den günümüze kentsel dokunun ve ortak mekânların hangi dinamikler etkisiyle, neden değiştikleri sorgulanmaktadır. Son bölümde ise üç ölçekte ortak mekân kavramına ilişkin belirlenen ölçütler temel alınarak seçilen iki örnek doku karşılaştırılmakta ve ortak mekânlarını yitiren dokularda meydana gelen fiziksel/sosyal sorunlara vurgu yapılmaktadır.

Ortak Mekân Kavramı ve Önemi

Ortak mekân; toplumun tüm kesimlerine açık, konfor ve rahatlama ihtiyaçlarını karşılamak üzere bireysel veya toplu olarak yararlanılabilen, toplum yaşamını doğrudan etkileyen fiziksel mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yaşam alanı olarak nitelendirilen bu mekânlar; ayırım gözetilmeden farklı toplumsal katmanlardaki insanların kullanabildiği mekânlar olarak düşünülürken, insanların milliyeti, yaşı, cinsiyeti, etnik, fiziki vb. özelliklerinin, herkese açık olması konusunda bir engel teşkil etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009). Bu doğrultuda ortak mekânlar; toplumsal iletişimin düğüm noktaları, dinlenme ve eğlence etkinliklerinin ortak alanları olmalarının yanı sıra, kent içinde hareket kanalları olarak da işlev gören, dolayısıyla sosyal entegrasyon ve bireylerarası etkileşim sağlama potansiyeli yüksek, mekânlardır (Norberg-Schulz, 1980).

İçinde buldukları toplum ve dönemin birer ürünü olan ortak mekânlar; buldukları yerin tarihi, topografyası, iklimsel verileri gibi fiziksel etmenlerin yanı sıra, toplumların gelenekleri, kültürleri ve yaşam tarzları gibi sosyal ve psikolojik etmenlerin de biçimlendirdiği mekânlardır. Öte yandan ortak mekânlar kent yaşamına ilişkin beklentilerin farklılaşmasına, değişen toplumsal, ekonomik ve kentsel koşullara bağlı olarak sürekli bir gelişim ve değişim göstermektedir (Moudon, 1989). Ortak mekânlar sınırlılık, farklılaşma ve anlamlılık kavramlarına ek olarak; **işlevsellik ve esneklik, ulaşılabilirlik, eşitlik, estetik ve güvenlik** kavramları bağlamında değerlendirilmektedir.

İşlevsellik ve Esneklik: Ortak mekânların, birey veya grupların istenen fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılaması beklenmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi, ortak mekânların kullanıcı gruplarının istek ve ihtiyaçları doğrultusunda tasarlanmasını gerektirmektedir (Marcus,1990). Değerlendirilmesi gereken bir diğer konu ise, farklı kullanıcıların farklı istek ve ihtiyaçları göz önüne alınarak mekânın içerdiği etkinliklerin çeşitlilik göstermesi ve bu farklılıklara uyum gösterebilecek esnekliği sağlayabilmesidir. Esneklik, “mekân değerlerinin aktif olarak kullanımı veya değiştirilebilmesi ile işlev değişimine uyumu” olarak tanımlanmaktadır (Lynch, 1990). Tasarım aşamasında özgür ve davranış çeşitliliğine uyum sağlayabilen, kullanıcının değiştirebileceği formların yaratılması, çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilebilmesine olanak tanımaktadır (Uzun, 2001).

Ulaşılabilirlik: Bir ortak mekânın daha çok sayıda insan tarafından, daha yoğun bir şekilde kullanılabilmesi için öncelikle o mekâna kolaylıkla ulaşılabilmesi gerekmektedir. Ulaşılabilirlik, fiziksel olduğu kadar psikolojik bir konudur (Lynch, 1990). Ortak mekânlar potansiyel kullanıcılar tarafından kolaylıkla görülebilir ve girilebilir olmalı, mekânın kullanım amaçlı ve kullanılabilir durumda olduğu mesajı açıkça verilmelidir (Uzun, 2001).

Eşitlik: Mekâna gelen insanlar arasında, sahip oldukları nitelikler esas alınarak, temel hakların kullanımı bakımından herhangi bir ayırım yapılmamasıdır. Eşitlikçi ortak mekânlar; kullanıcı gruplarının haklarını gözetir, tüm gruplara açıktır ve hareket özgürlüğü sağlarken sahipliği de korumaktadır (Uzun, 2001).

Estetik: Ortak mekânların oluşum sebeplerinden biri de; kentin karmaşık ve sıkıcı ortamından uzaklaşarak, psikolojik rahatlama ve dinlenmeyi sağlayacak nitelikte ortamlar sağlamaktır. Ortak mekân kullanıcılarının memnuniyeti ve potansiyel kullanıcıların mekâna çekilmesi için ortak mekân; hem içeriye hem de dışarıya karşı güzel ve ilgi çekici olmalı, kullanıcıları kent baskısından uzaklaştırarak moral kazandırmalıdır (Marcus, 1990).

Güvenlik: Potansiyel kullanıcılara ortak mekânların güvenli ve korunmalı olduğu duygusunun verilmesi, ortak mekân tasarımında önem kazanmaktadır. Mekânın her köşesinin kullanıcılar ve diğer insanlar açısından rahatlıkla görülebilir ve algılanabilir olması güvenlik duygusunun oluşmasında önemlidir [8]. Ortak mekânlar kapsamında değerlendirilen güvenlik kavramının bir diğer yönü ise, mekânın mimari özellikleri ile mekânda kullanılan donatı elemanlarının güvenliğidir. Tasarım aşamasında mekânı kullanacak potansiyel kullanıcı profili (çocuk, yaşlı, engelli vb.) göz önünde bulundurulmalı ve kullanılan malzemeler yaralanmalara sebebiyet vermeyecek nitelik ve şekilde seçilmelidir (Uzun, 2001).

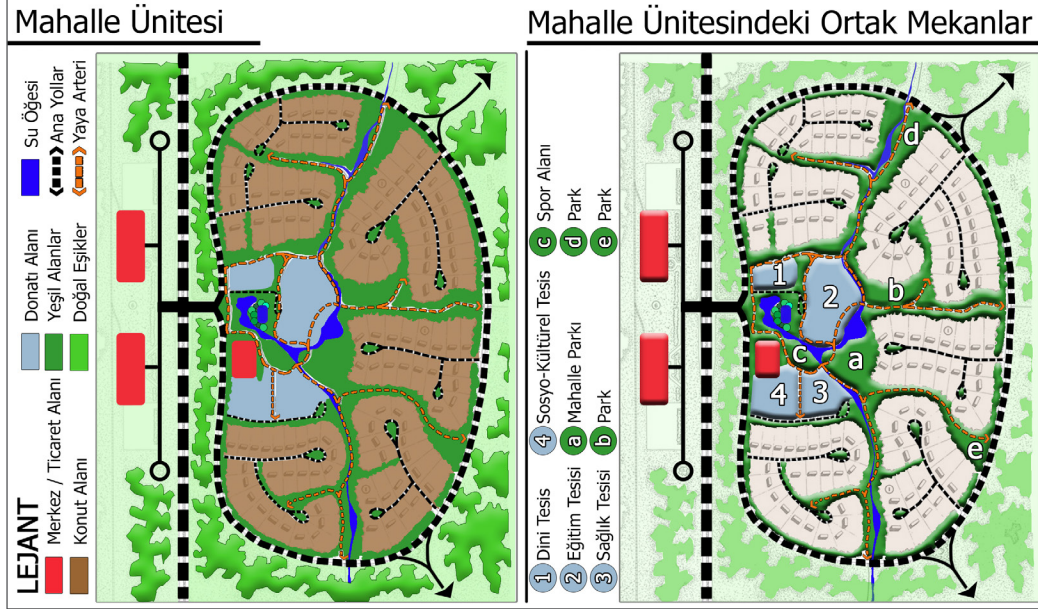
Özgün bir birey olarak insan, kentsel ve sosyal çevresi ile iletişim kurma ve sosyalleşme ihtiyacı duyan bir varlıktır. Bu sosyalleşme ve etkileşime zemin hazırlayan, insanların çeşitli fiziksel, sosyal, kültürel etkinliklerini gerçekleştirdikleri ve bu nedenlerle bir araya gelerek etkileşim ve iletişim kurdukları, birbirleriyle ve kentsel çevreleriyle tanışıklık geliştirdikleri toplumsal alanlar olan ortak mekânlar, toplumların ve bireylerin sosyal yaşamlarının niteliği ve sürdürülebilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır (Jackson, 1987).

Mahalle / Komşuluk Grubu Ölçeğinde Ortak Mekân

Konut alanlarının bir parçası ve yerleşme içindeki en küçük yönetim birimi olan mahalle; idari, fiziki ve sosyal bir alt bölgedir. Kent ve kasabalarda belediye sınırları içinde yer alan ve belde hizmetlerinin yürütülmesine yardımcı olan bir yönetim birimi olması idari boyutunu tanımlamaktadır. Mahalle; doğal ve yapay eşikler ile sınırlandırılmış, algılanabilir bir sınır içinde konumlanan bir yerleşmeyi tarif etmesi dolayısı ile **fiziksel bir alt bölgedir**. Ayrıca mahalle başkalarıyla ortak bir hayatı yaşadığımız, tanış olma boyutunun, iletişimin ve örgütlenmenin var olduğu **sosyal bir alt bölgedir**. Christopher’a (1977) göre bir sosyal sistemin varlığını sürdürebilmesi ancak ortak bir mekânın varlığına bağlıdır (Alexander, 1977). Toplum değerleri ancak ortak bir zeminde kazanılır ve yaşanır. Mahalle sakinleri arasındaki komşuluk ilişkilerinin sosyal bir boyut kazanmasında, sürdürülüp geliştirilmesinde ve bireyler arasında birlikte yaşama bilincinin oluşmasında mahallelerde yer alan ortak mekânların rolü büyüktür. Bir mahalle ünitesi kapsamında olması gereken, ihtiyaç duyulan ortak mekânlar; ticari/hizmet birimlerinden (fırın, kasap, bakkal, manav, vb.) oluşan bir çarşı, eğitim tesisleri (kreş-ilköğretim okulu), sağlık tesisleri,

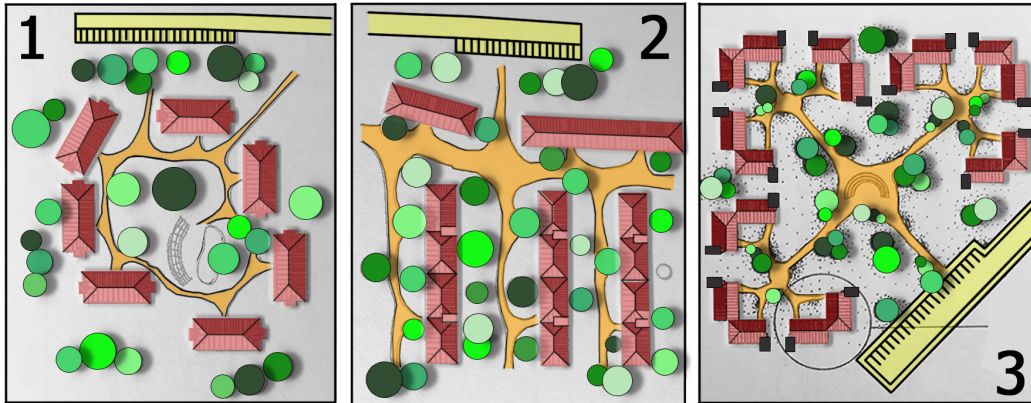

sosyal ve kültürel tesisler, dini tesisler, açık yeşil alanlar (çocuk oyun alanları, mahalle parkı vb.) ve ulaşım yüzeyleridir. Bu mekânlar nüfusun günlük ihtiyaçlarına cevap veren, canlılık ve hareketliliği sağlayan, sosyal ilişkileri geliştiren mahalle yaşamının en önemli odak noktalarıdır (Şekil 1).

Şekil 1. Mahalle Ölçeği ve Bu Ölçekte Yer Alan Ortak Mekânlar [1].

Uluslararası literatürde komşuluk grubu olarak tanımlanan birimler ortalama 1.500 – 2.000 kişilik bir nüfusun oluşturduğu bir ünedir ve park, çocuk bahçesi, otopark alanı yanısıra kreş ve küçük bir çarşı vb. ortak alanlara gereksinim duyulmaktadır (Alexander, 1977) (Şekil 2).

Şekil 2. Komşuluk Grubu Örnekleri ve Bu Ölçekte Yer Alan Ortak Mekânlar (Gür, Ş. Ö., 2000'den Yararlanılarak Şemalaştırılmıştır).

Sokak / Meydan / Yapı Adası Ölçeğinde Ortak Mekân

Kanal ve dinamik mekân olarak tanımlanan sokaklar; konut gibi özel mekânlarla en yakın ilişkide bulunan mekânlardır ve ulaşım ağı bileşeni olmanın ötesinde bireyin sosyalleştiği,

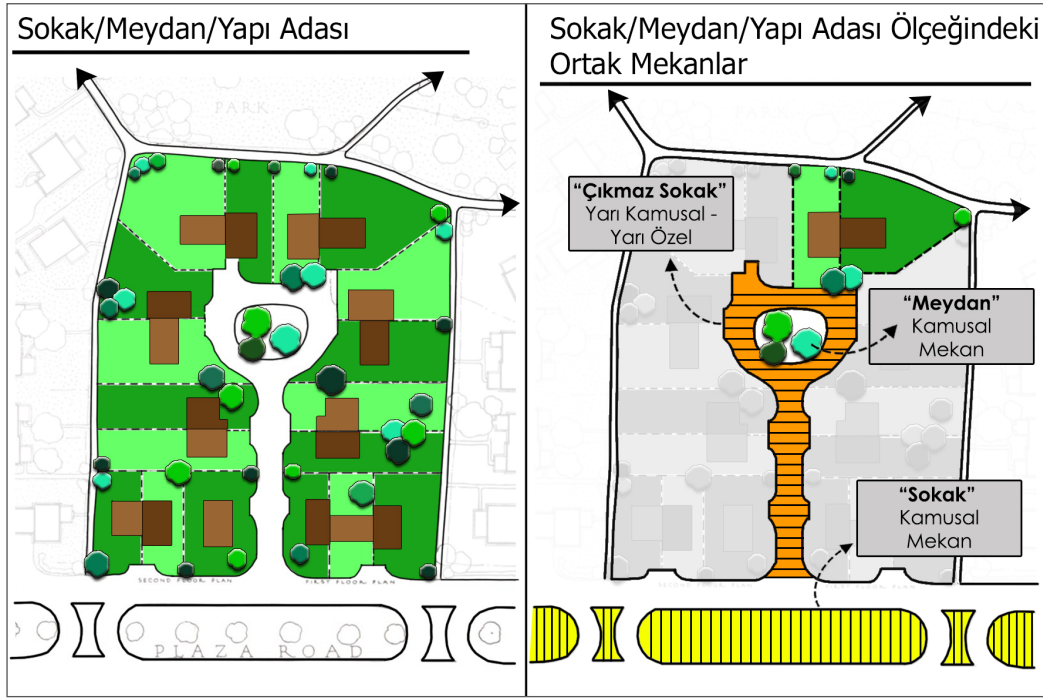
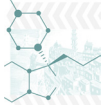

diğerleriyle karşılaşır benzer ve farklı dünyaları gözlemlediği, yaşam telaşının olduğu ve mahalle kültürünün oluşmasındaki önemli mekânlardandır. Sokak; toplanma, oturma, izleme, sohbet, eliş yapma, seyretme yeri, komşuluk mekânı, oyun alanı, hareket etme mekânı gibi işlevlerle yüklüdür (Jacobs, 2009). “Ev gibi”, “eve girer gibi” deyimini kullandıran sokak; konutun ve konut içindeki eylemlerinin devamının gerçekleştirildiği, bütüncü bir yaşam mekânıdır. Sokağın biçim ve kullanımı yönünden bir yaşam mekânı olma özelliği, onu bir nevi evin devamı niteliğindeki bir iç mekâna dönüştürmektedir.

Çıkamaz sokaklar ise; kontrol edilebilen ve kapısı sadece oraya açılan ve birbirini tanıyan mahalle sakinleri için ortak anlamlar taşıyan mekândır. Sokak sakinleri çıkamaz sokağı sahiplenmekte ve bu özellik orayı güvenli kılmaktadır. Genel kullanıma açık olmaması mahremiyetin yanı sıra insanların farklı amaçlar için bir araya gelmesine olanak sağlamaktadır ve bu özellik onu bazen yarı kamusal bazen de yarı özel bir mekân yapmaktadır (Bektaş, 2007). Çıkamaz sokağın girişi yarı kamusal bir alan olmakta fakat çıkamaz sokağın sonu yarı özel bir nitelik taşımaktadır. Baştan sona doğru kamusal, yumuşak bir şekilde öze dönüşmektedir. Çıkamaz sokağın bir ucu yapı adası ortasındaki konut birimine (özel mekân), bir ucu da yapı adası çevresinde bulunan sokağa (kamusal) bağlanmaktadır (Şekil 3).

Öte yandan birkaç sokağın birleşmesi/kesişmesi sonucu oluşan veya çıkamaz sokakların sonlandığı kentsel açıklıklar, kent ve toplum kimliğinin oluşumunda en önemli rolü üstlenen **meydan**/meydancıklardır. Bu mekânlar; insanların günlük yaşamlarının bir parçası olan, geçmişi temsil eden ve toplumsal ve fonksiyonel çeşitliliği sağlayan kamusal ortak mekânlardır. Aynı zamanda; kentsel sirkülasyonu başlatma ve yönlendirme ile toplanma mekânı olarak hizmet veren odak noktalarıdır (Küçükbaş ve Özkan, 1994). Buluşma, toplanma, dağılma, bekleme, oturma, hareket etme, izleme vb. aktivitelerin ortak mekânı olan meydan, aktif yaşamın merkezi olmasıyla beraber kent yaşamının bir kesitini sergilemekte ve aynı zamanda sosyal yaşamı yansıtan bir ayna görevi görmektedir.

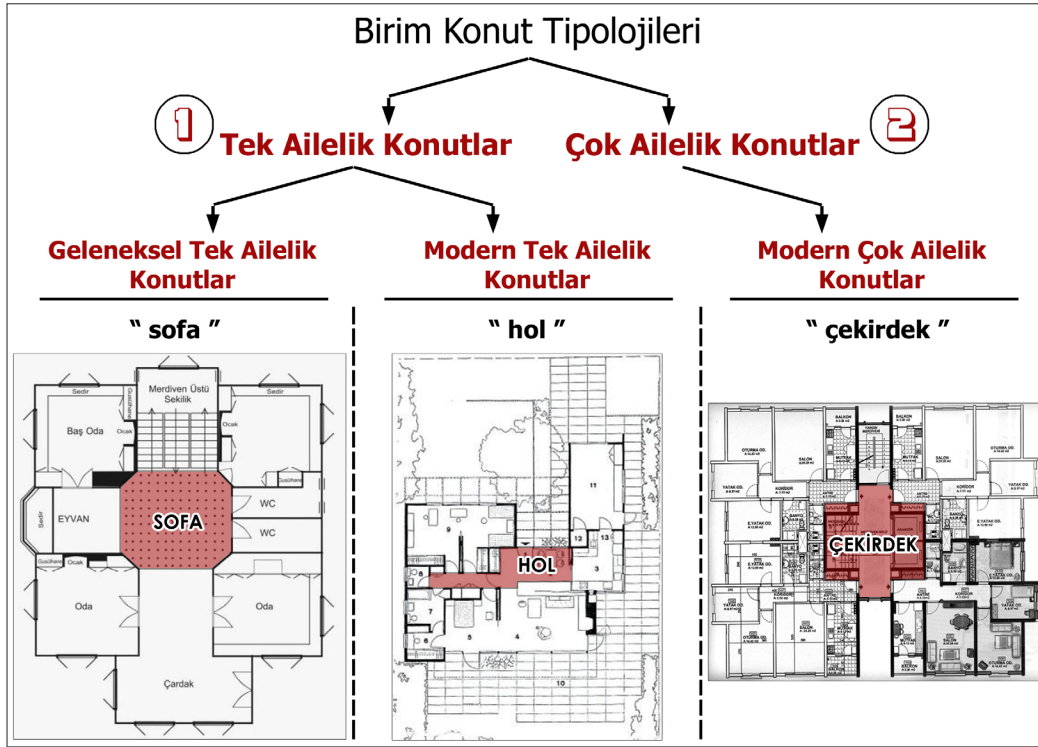
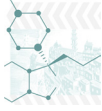
Yapı adası ölçeğine inildiğinde ise; çıkamaz sokak yapı adası ölçeğinde değerlendirilmesi gereken bir ortak mekân olmaktadır. Çıkamaz sokağın olmadığı, dört tarafı sokak veya doğal/yapay eşiklerden oluşan yapı adalarında ise ele alınması gereken ortak mekânlar ada ortası kamusal/özel mekânlarıdır (Şekil 3).

Şekil 3. Sokak / Yapı Adası / Parsel Ölçeğindeki Ortak Mekânlar [1].

Parsel / Birim Konut Ölçeğinde Ortak Mekân

Tek ailelik konutlarda ortak kullanım mekânları; aile bireylerinin misafirlerini ağırladıkları, toprak ile temas kurdukları, ürünlerini yetiştirip, kuruttukları, ekonomik ve sosyal yaşamlarındaki döngü içerisinde zamanlarının çoğunu geçirdikleri avlular ve bahçelerdir. Avlu ve bahçeler; ev bireyleri için büyük öneme sahip, birim konut ile doğrudan ilişkili ve birim konutun devamı niteliğinde olan açık, ortak kullanım mekânlarıdır. Bu konut tipolojisinde ortak mekânlar; geleneksel tek ailelik konutlar için sofa iken, modern tek ailelik konutlar için yeni oluşan; hol, salon/yemek odası gibi yaşama mekânlarıdır. Çok ailelik konutlar ise ortak yaşam kuralları, standartları ve alışkanlıkları ile yeni bir yaşam kültürünü ifade etmektedir. Birden çok katlı ve her katında bir veya birkaç daire bulunan, çok sayıda aileyi barındıran, ortak mülkiyetin söz konusu olduğu, bulunduğu yere ve ailelerin ekonomik durumlarına bağlı olarak; işlev ve estetik açıdan farklılıklar gösterebilen bu yapılarda; ortak mekânlar; bahçeler, merdiven, asansör gibi düşey sirkülasyonu sağlayan öğelerin, sıhhi tesisat donanım araçlarının ve teknik servis araçlarının yer aldığı çekirdek olarak adlandırılan hacimden ibarettir (Şekil 4).

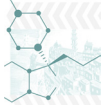

Şekil 4. Birim Konut Ölçeğinde İncelenecek Ortak Mekânlar
(Akin O. 2011'den yararlanılarak şemalaştırılmıştır).

1950'den Günümüze Kentsel Doku ve Ortak Mekânın Değişimi

Teknolojik, sosyal, ekonomik toplumsal ve kentsel değişimlerin yaşama kültürüne ve konut mekânına etkisinin incelendiği bu bölümde konu üç kesitte ele alınmıştır. İlk dönem geleneksel yaşam biçiminin yönlendirdiği ve geleneksel dokunun hâkim olduğu 1950 öncesi dönemdir. İkinci dönem geleneksel konuttan apartman konuta geçilen, yatayda ve düşeyde yapılaşmış yüzeyin arttığı 1950-1980 arası ve yeni yaşam biçiminin tüm Dünya'yı etkilediği 1980 sonrası ise üçüncü dönem olarak ele alınmıştır. Bu başlık altında teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimlerden ortak mekânların nasıl etkilendiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda belirlenen ortak parametreler “mahalle-komşuluk grubu”, “sokak-meydan-yapı adası” ve “parsel-birim konut” olmak üzere üç farklı ölçekte tartışılmıştır.

1950 öncesinde, geleneksel yaşam biçiminin yansıması olarak mahalle-komşuluk grubu ölçeğinde; dini yapı, çeşme, ağaç ve kahvehanenin sosyal/fiziksel odak oluşturduğu, yaya erişiminin egemen olduğu meydan ve sokak ölçeğindeki ortak mekânlara doğru kademeli bir geçiş ve çeşitlilik izlenmektedir (Şekil 5).

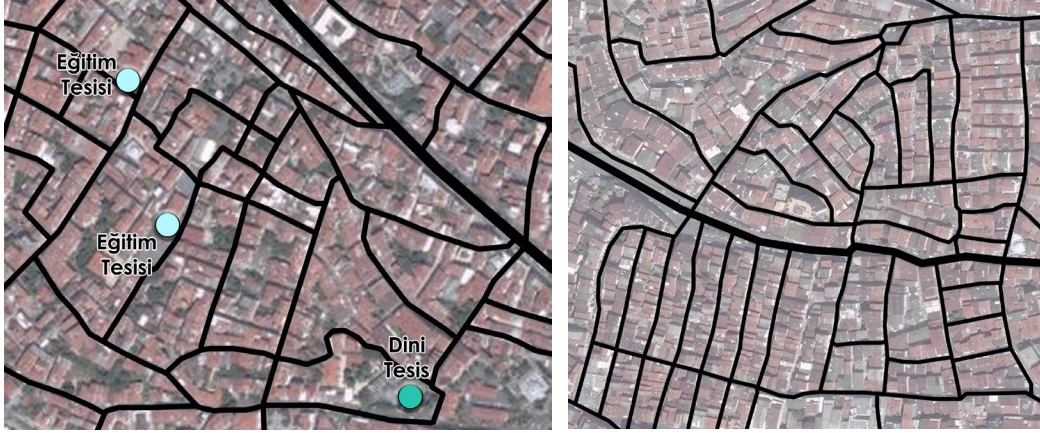

Şekil 5. Kastamonu ve Antalya Mahalle/Komşuluk Grubu Kurgusu (Aru,1998).

Bu süreçte, parsel ve birim konut ölçeğinde ortak mekânların olan bahçe/avlu ile bütünlük gösterdiği bir kentsel doku gözlenmektedir. Ancak; 1839’da Tanzimat Fermanı ve batılı yaşam kalıplarının benimsenmesi, 1. Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin ilanı, yangınlar, yapılaşma koşullarını belirleyen hükümler içeren nizamname ve kanunlar kent mekânını farklılaştırmaya başlamıştır.

Ulaşım alanında gerçekleştirilen müdahaleler sonucu yaya ağırlıklı bir kent örüntüsünden; araba, tramvay, vapur, banliyö treni gibi taşıt ağırlıklı bir kente geçilmiştir. Bu değişim kentin yerleşik dokusunun yol ağı, yapı adası, parsel ve yapı tipolojisi açısından yeniden biçimlendirirken, kentin sınırlarının büyümesi ve işlevsel çeşitliliklere de neden olmuştur. Modernleşme olarak tanımlanan bu olgu aile/yaşam alışkanlıklarını değiştirerek konutun tanımı, büyüklüğü ve biçiminin farklılaşmasını beraberinde getirmiştir. Bahçe içindeki tek ailelik konutlardan, hızla apartmanlaşma sürecine geçilmiş, kamusal alan - özel alan kavramları hızla çözülmeye başlamış, özel mülkiyet kent mekânının dönüşümünde önemli ve aktif bir role sahip olmuştur (Dener, 1994).

Geleneksel konuttan apartman konuta geçilen 1950-1980 kesitinde; sanayileşme ve göç gibi nedenlerle temel kaynağını batılılaşma hareketi ve modernleşme isteğinden alan apartmanlaşma hızla artmıştır. Yaşanan hızlı kentleşmeye rağmen imarlı arsa arzının yetersiz oluşu, kentlerde arsa fiyatlarının artmasına, orta sınıfın bu dönemde tek parsel üzerinde konut edinebilme olanağından yoksun hale gelmesine yol açmıştır. 1965 yılında Kat Mülkiyeti Yasası’nın yürürlüğe girmesiyle devletin ucuz konut üretmediği bir ortamda, hem konut sahipleri hem de müteahhit için oldukça uygun bir yöntem olan yap-sat sistemi daha çok kazanç elde etme uğruna malzeme kalitesinin düştüğü, konut yapılarının tek tipleştiği ve yapı yoğunluğunun hızla arttığı bir kentleşme biçimine neden olmuştur (Dener, 1994). Bu döneme damgasını vuran bir diğer olgu ise gecekondulaşmadır. Gecekondu ve kaçak yapı kuşaklarıyla çevrelenmeye başlayan kentler; imar afları ile sürekli genişleyen, altyapısız, yol dışında ortak alanının bulunmadığı, sosyal ve fiziksel buluşmaya olanak tanımayan, insanların tanış olma boyutunu ortadan kaldırarak aidiyet ilişkisini koparan, konut alanları ile sarmalanmaya mahkûm edilmiştir. Gerek yerleşik alanda gerekse kent çeperindeki ortak alanların erişimi sağlayan kanal mekânlara indirildiği, dolayısı ile insanları bir araya getiren, tanış olma ve sosyalleşme içeriğinden uzaklaştığı görülmektedir. Yatayda ve düşeyde artan yapılaşmış yüzey; başta konut içindeki ortak mekânlar olmak üzere, parsel ve yapı adası ölçeğini değiştirmiş, sokağı evin devamı olan ortak mekândan uzaklaştırmış, doku ölçeğinde de dolu-boş dengesi ve kamusal alanların ortadan kalktığı mekânların oluşmasına neden olmuştur (Şekil 6).

Şekil 6. Fatih ve Gültepe Mahalle/Komşuluk Grubu Kurgusu [2].

1973 petrol krizi sonrasında teknolojiyi üreten ve kullanarak üretimi gerçekleştiren ve yine bu doğrultuda dağıtımını düzenleyen “hizmetler sektörü”, kentlerin arazi kullanışı üzerinde son derece belirleyici olmuştur. Küreselleşme söylemi ile birlikte yeni yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıklarının oluşması; bu değişimi besleyen karma kullanımların (büyük oteller, alış-veriş merkezleri, kapalı yerleşkeler gibi) büyük ölçekli projelerin çoğalmasını beraberinde getirmiştir. Konut dokusu ise bu değişimlerden en çok etkilenen yapı olmuştur. Kent çeperlerinde kapalı-güvenlikli yerleşimler olarak isimlendirilen konut siteleri hızla yaygınlaşırken, kent merkezlerinde yer alan yeni işlevlere yönelik yapılan residence konutlar yaygınlaşmıştır. Mevcut kesit itibarıyla; kapalı bir yaşam biçiminin tesis edildiği, ortak alanların bina girişi, otopark, asansör ve alış-veriş merkezi olarak tanımlandığı, sokağa ve kentsel yaşama sırtını dönen konut ve kentsel dokuların ortaya çıktığı izlenmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Çekmeköy ve Ayazağa Mahalle/Komşuluk Grubu Kurgusu [2].

İstanbul Levent-Esentepe Bölgeleri Örneğinde Ortak Mekân ve Değişiminin Sorgulanması

1950 ve 1980 sonrası dönemde ortak mekân ve değişiminin sorgulanacağı bu bölümde; mahalle-komşuluk grubu, sokak-meydan-yapı adası ve parsel-birim konut ölçeğinde belirlenen ölçütler üzerinden değerlendirilmiştir (Tablo 1).

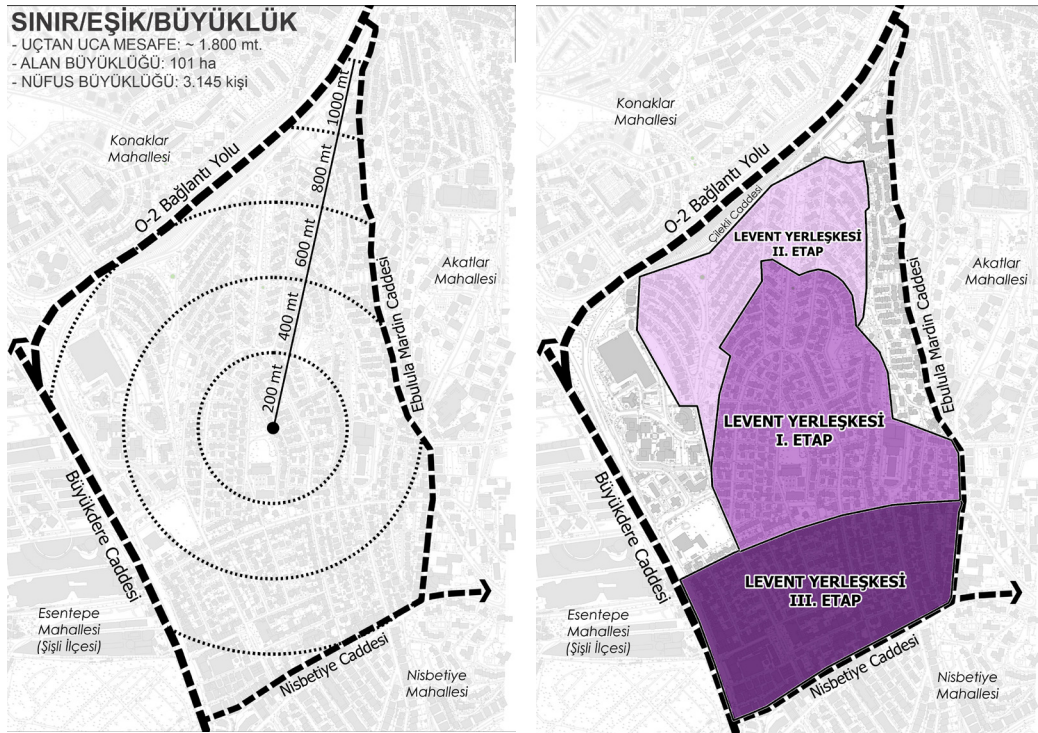
Tablo 1. Ortak Mekân Test Ölçütleri.

	Mahalle Komşuluk grubu		Sokak Meydan Yapı Adası		Parsel Birim Konut	
	1	2	1	2	1	2
Sınır/Eşik	+	+/-				
Alan, nüfus ve erişim mesafesi	+	-				
Çeşitlilik ve Karma Kullanım	+	-				
Süreklilik/Tanımlı Akslar ve Etkinlik Düğümleri	+	-				
Erişilebilirlik	+	-				
Farklı ulaşım modları (bisiklet, toplu taşıma vb.) ile ulaşımın sağlanması	+	-				
Ortak Mekânların Tanım ve İçeriği » Eğitim, sağlık, kültür, park ve açık yeşil alanlar, ticaret, yönetim birimleri	+	-				
Ortak Mekânlarda Güvenlik » Sokakların canlılığı » Zemin kat kullanımı (ticaret vb.) » Görünebilir/izlenebilir olması » Çevrelenmişlik » Yaya tasarımına uygunluk » Gece/gündüz güvenlik tasarımı	+	-				
Tasarım Ölçütleri » Doluluk/boşluk oranı » Çevrelenme ölçeği (kapalılık oranı) » Gökyüzü çizgisinin görünebilirlik oranı » Sokağa/meydana taşan aktiviteler » Aktivitelerde çeşitlilik			+	-		
Kamusal Alan Kullanımı » Hareket » Oturma » İzleme » Aktiviteye katılım/ aktivite olanağı			+	-		
Ortak Mekânların Tanım ve İçeriği » Çocuk bahçesi-çocuk oyun alanı, park, tretuvar-yaya alanı, otopark, güvenlik-aydınlatma, konfor, ada ortası yarı kamusal-özel mekânlar			+	-		
Yapı/Parsel İlişkisi					+	-
Yapı/Sokak İlişkisi					+	-
Yapı/Yapı İlişkisi					+	-
Ortak Mekânların Tanım ve İçeriği » Bahçe/Avlu,Sirkülasyon ve Servis Mekânları					+	-

1950 dönemi için Beşiktaş İlçesi'ne bağlı ilk modern konut projelerinden biri olarak tasarlanan Levent Mahallesi, 1980 sonrası dönem için ise Şişli İlçesi'ne bağlı, günümüzde karma kullanıma (sahip rezidans ve iş merkezlerinin yoğunlaştığı Esentepe Mahallesi örnek alan olarak seçilmiştir. Bu iki ilçe ve mahalle tek bir cadde ile ayrılmaktadır. Ancak konut tipolojilerindeki farklılık sebebiyle barınma/yaşam kültürleri bambaşka niteliktedir.

Levent Mahallesi; yaşanabilir bir komşuluk ünitesi ve mahalle oluşturabilme kaygısı ile tarafından etaplar (1-2-3-4. Levent) halinde geliştirilen ve 1947 yılında Emlak Kredi Bankası'nca gerçekleştirilen bir konut yerleşkesidir. Cumhuriyet döneminin modern mahalle yaşamı için oluşturduğu birkaç örnekten biri olan Levent Mahallesi, kültürel ve fiziksel anlamda en önemli modernite projelerinden biridir. Ayrık düzeni, bahçeli yapısı, düşük yoğunluğu ve ortak mekân çeşitliliği ile İstanbul'da örneği çok az kalmış bir modern mahalle dokusunun temsilcisidir (Erbaş, E.A., 2012). İdari olarak Beşiktaş İlçe sınırları içerisinde bulunan Levent Mahallesi; yapay eşikler olan Büyükdere Caddesi, O-2 Bağlantı Yolu, Ebulula Mardin ve Nispetiye Caddesi ile sınırlanmakta ve komşuluğunda bulunan diğer mahalle - ilçelerden ayrılmaktadır. Planlanan her bir etap mahalleyi oluşturan komşuluk grubunu ifade etmektedir ve birbirinden tanımlı şekilde, doğal ve yapay eşiklerin yönlendirmesi ile ayrılmaktadır. Yaklaşık 101 hektarlık bir büyüklüğe sahip olan mahallede 3.145 kişi yaşamaktadır. Merkeze erişim yaklaşık 1.000 metre, mahallenin uçtan uca mesafesi ise yaklaşık olarak 1.800 metredir. Bu değerlerden yola çıkarak Levent Mahallesi'nin; idari sınırlardan farklı olarak yapay/doğal eşiklerle sınırlandırılmış, tanımlı alt bölgelere sahip ve optimum büyüklük ve ölçekte bir mahalle olduğu çıkarımını yapmak mümkün olabilmektedir (Şekil 8).

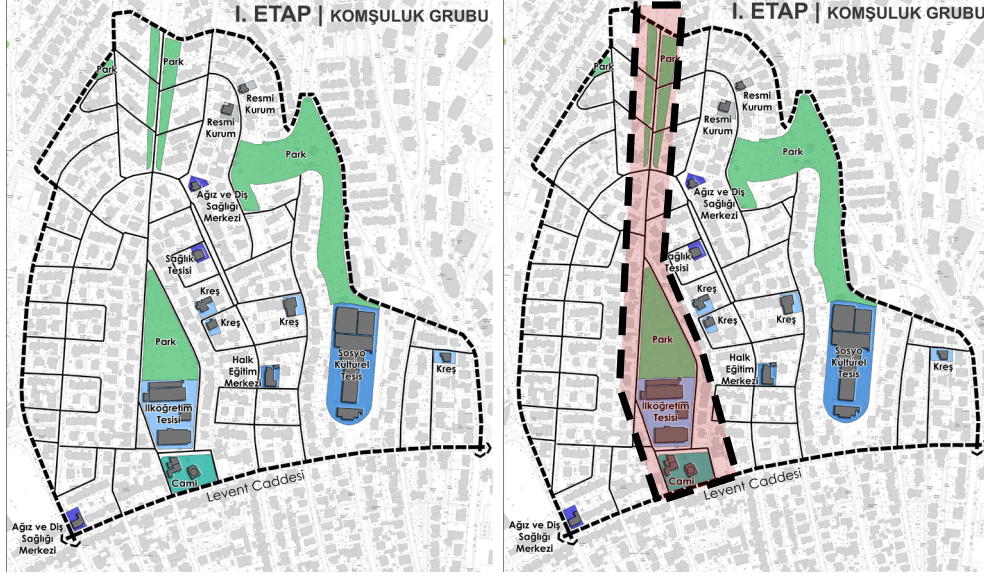

Şekil 8. Levent Mahallesi ve Alt Bölgelerine İlişkin Sınırlar-Eşikler-Büyüklükler [3].

I. Etapı oluşturan komşuluk grubu ölçeğinde ise; eğitim, sağlık, kültürel, park ve açık yeşil alanlar, ticaret ve yönetim birimleri olmak üzere mahalle-komşuluk grubu ölçeğinde olması gereken tüm ortak mekânların var olduğu görülmektedir. Bu ortak mekânlar; çeşitlilik/karma kullanım ölçütü bakımından zenginliğe sahiptir. **Süreklilik/ tanımlı akslar/ etkinlik düğümleri** ölçütü açısından bakıldığında ise, ortak mekânların bir arada konumlandığı ve tanımlı bir aks tarif ederek alt bölgenin omurgasını oluşturmaktadır (Şekil 9). Bölge; sokakların, kaldırım ve yaya geçitlerinin tasarımı açısından güvenli erişilebilen, mahalle sakinlerinin çoğunun min. 400 metre-max. 800 metre (5-10 dakika) yürüme mesafesinde ihtiyacını karşılayabildiği ve farklı ulaşım alternatiflerine sahip olarak erişimlerini sağlayabildiği, **erişilebilirlik** ölçütü bakımından pozitif bir tasarıma sahiptir. Bölgeye giriş yapılan Levent Caddesi başta olmak üzere en kesiti fark etmeksizin çoğu aks ticari faaliyetlere veya home-office kullanımına sahiptir. Bu anlamda zemin katlarda yer alan ticari kullanımların veya kamusal hizmetlerin cephe/vitrinleri, en yoğun kullanılan ortak mekânlar olan sokakların canlılığı ve güvenliği açısından pozitif rol oynamaktadır (Şekil 10). Parklar ve açık yeşil alanlar açısından zengin olan bölgede bu ortak mekânlar; yapılarla çevrelenmekte ve **görünebilir/izlenebilir** noktalarda konumlanmaktadır. Yaya tasarımına uygun, oturma yerleri ve aydınlatmalarla **7/24 güvenli** hizmet sunan ortak mekânların varlığı yaşayanların özellikle çocukların rahatça kullanabildiği, aktif mekânlar olmaları açısından avantaj sağlamaktadır (Şekil 11).

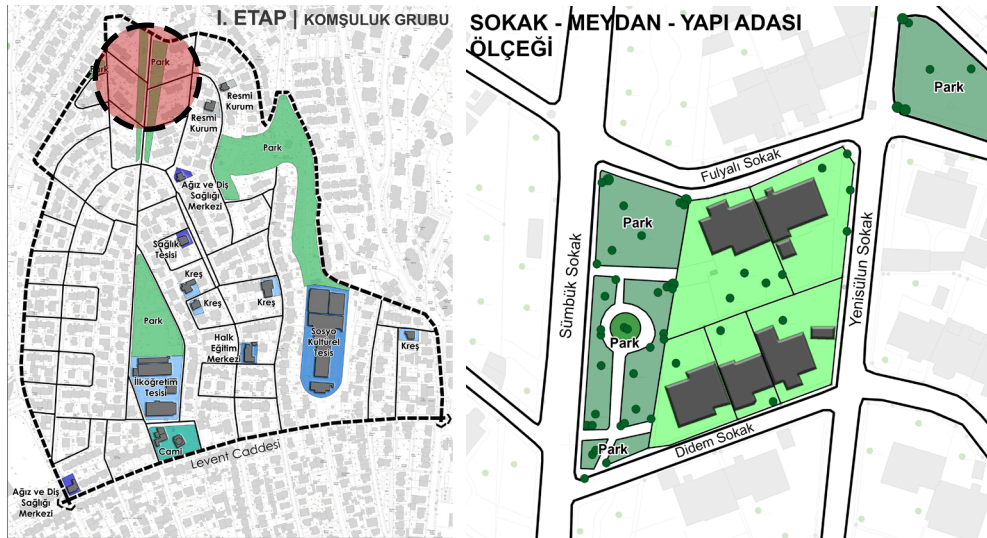
Sokak-meydan-yapı adası ölçeğinde değerlendirilmek üzere bölgenin kuzey sınırını oluşturan yapı adalarından biri örnek olarak seçilmiştir. Bu ölçekte olması gereken ortak mekânlar olan; çocuk oyun alanı, park, tretuvar ve otopark alanlarının mevcut olduğu görülmektedir. Her bir parselde bahçeli, 2-3 katlı, müstakil konutlar bulunmaktadır. Ortak mekânlar ve özel mekânlar kapsamında doluluk-boşluk oranına bakıldığında, yapılaşmış yüzeyin çok düşük bir orana sahip olduğu, ada bütününde kamusal/özel açık ortak mekânların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir (Şekil 12). Çevrelenmişlik (kapalılık oranı) ölçütü açısından konutların yöneliş ve konum itibarıyla yapı adasını kuzey ve güney yönlerinde çevrelemekte, doğu sınırını oluşturan Yenisülun Sokak yönünde ise bahçe duvarları ve bitkiler bu anlamda devreye girmektedir (Şekil 13). Ada içerisindeki park adeta konut bahçelerinin devamı niteliğindedir. Kamusal ortak bir mekân olarak; **hareket, izleme, oturma, bekleme, oyun oynama** vb. tüm aktivitelere cevap verebilecek konforda ve potansiyeldedir. Dolayısıyla hem ada içerisinde yaşayan hem de yakın çevrede yaşayan sakinlerin sıklıkla kullandıkları bir aktivite mekânını tarif etmektedir (Şekil 14).

Şekil 9. Levent Mahallesi 1. Etap Yerleşim Bölgesi'nde Yer Alan Ortak Mekânlar [3].

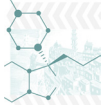

Şekil 10 – 11. Levent Mahallesi'nde Zemin Kat Kullanımı ve Açık Yeşil Alanların Tasarımı [4].

Şekil 12. Sokak-Yapı Adası-Meydan Ölçeğinde Yer Alan Ortak Mekânlar [3].

*Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine
Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi*

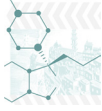
Şekil 13-14: Levent Mahallesi’nde Yapı-Sokak İlişkisi ve Konutun Devamı Niteliğindeki Açık Yeşil Mekânlar [4].

Parsel-birim konut ölçeğinde yapı/parsel ve yapı/sokak ilişkisi ölçütü açısından bakıldığında; yapıları arka ve yan bahçelerini aktif olarak kullanmakta, giriş aldıkları yönde yer alan eve giriş mekânı, antre gibi değerlendirmektedir. Sokakla doğrudan ilişkinin sağlandığı, sokağın bir nevi evin bahçesinin devamı niteliğinde kullanıldığı yapı adasında konutlar bitişik nizam yapılaşmıştır. Birbirlerinden yalnızca bir korkuluk veya alçak bir bahçe duvarı ile ayrılan konutlar uyumlu bir birliktelik içerisinde ve güçlü komşuluk bağlarına sahip bir yaşantının sinyalini vermektedir (Şekil 15). Öte yandan yapı adasının kuzeyinde konumlanan konutların ise sokak ile bağlantıları yüksek bahçe duvarları ile kesilmiştir ve yapıların sokak yaşamından izole oldukları izlenmektedir. Kendi içlerine dönük olarak kullandıkları özel mekânları olan arka bahçeleri ile aynı yapı adasında yer alan farklı bir yaşam biçimini gözler önüne sermektedir (Şekil 16).

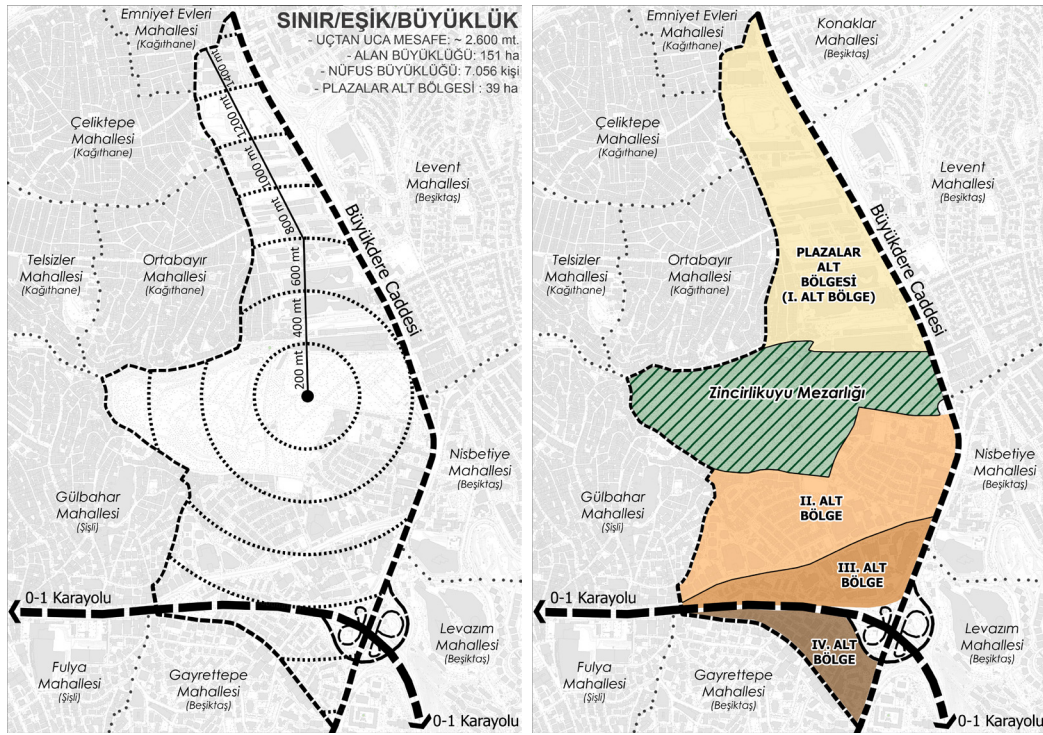
Şekil 15-16: Levent Mahallesi’nde Yapı-Yapı İlişkisi ve Yapıyı Sokaktan Soyutlayan Yüksek Bahçe Duvarları [4].

İncelenecek olan diğer örnek doku; Levent Mahallesi’nin batı komşuluğunda kalan, idari olarak Şişli İlçesi’ne bağlı Esentepe Mahallesi’nde yer alan plazalar bölgesidir. Büyükdere Caddesi üzerinde konumlanan ve günümüzde kent geneline hizmet veren, üst düzey niteliklere sahip (A+ veya A tipi akıllı binalar) ofis yapılarının kümelenmiş olduğu, önemli bir merkezi iş alanı kimliğine sahip olmakla birlikte yoğun gündüz nüfusunun yanı sıra gece nüfusunu da barındıran, karma kullanım (konut+ofis+avm+konaklama) tipolojisine sahip rezidansların da bölge içerisinde yer aldığı görülmektedir. Esentepe Mahallesi

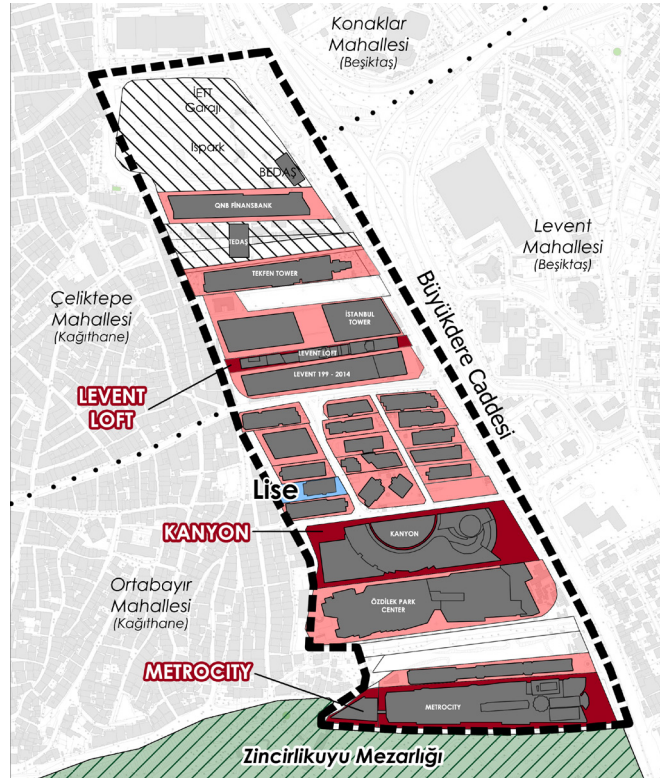
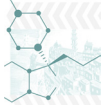

önemli bir yapay eşik olan Büyükdere Caddesi ile doğu komşuluğunda bulunan Beşiktaş İlçesi’nden ayrılmaktadır ancak doğu komşuluğunda bulunan Kâğıthane İlçesi ile olan sınır ayrımı belirgin değildir. Mahalle içerisinde kent bütününe hizmet veren mezarlık alanının ve ana bir arterin bulunması; yüz yüze ilişkinin sağlanabildiği, algılanabilir ve tanımlı sınırlara sahip mahalle algısını yok etmektedir. 151 hektar büyüklüğe sahip olan mahallede 7.056 kişi yaşamaktadır ve uçtan uca mesafe yürüme mesafesinin yaklaşık 3,5 kat fazlası kadardır (Şekil 17).

Örnek doku olarak seçilen plazalar bölgesi Zincirlikuyu Mezarlığı’nın kuzeyinde konumlanmakta ve Esentepe Mahallesi’nin üst sınırını oluşturmaktadır. Bölgede mahalle-komşuluk grubu ölçeğinde bulunması gereken ortak mekânlardan sadece bir tanesi (lise) bulunmaktadır. Eğitim tesisi ve yol dışında başka hiçbir ortak mekânın olmadığı alt bölgenin arazi kullanımı çok katlı ofis yapılarından, karma kullanıma sahip yapılardan ve teknik altyapı alanlarından (BEDAŞ, TEDAŞ, İETT) oluşmaktadır. Metrocity, Kanyon ve Levent Loft bölgede karma kullanım tipolojisine sahip üç yapıdır ve toplam 792 daire kapasiteye sahiptir. Dört alt bölgeden oluşan mahalle nüfusunun ¼’ünün barınabileceği bir kapasiteye denk gelmektedir. Bir nevi her yapı dikey formda küçük komşuluk grubuna karşılık gelmektedir. Böyle bir konut tipolojisi kapsamında mahalle-komşuluk grubu ve sokak-meydan-yapı adası ölçeklerine yönelik olarak belirlenmiş olan ölçütlerin test edilmesi mümkün değildir (Şekil 18).

Şekil 17. Esentepe Mahallesi ve Alt Bölgelerine İlişkin Sınırlar-Eşikler-Büyüklükler [3].

Şekil 18. Esentepe Mahallesi Plazalar Bölgesinde Yer Alan Ortak Mekânlar ve Karma Kullanım Tipolojisine Sahip Yapılar [3].

Bu karma kullanım yapı tipolojisindeki ortak mekânlara ilişkin yapılacak değerlendirme parsel-birim konut ölçeğine yönelik belirlenmiş ölçütler doğrultusunda yapılabilmektedir. Çünkü bu yapılar parsel ölçeğinde, barındırdığı nüfusun ihtiyacı olan çoğu ortak kullanım mekânını (kültür, sağlık, spor tesisi, ticari üniteler vb.) sağlamakta, hatta bu kullanımlardan bazıları (spor salonu, alışveriş merkezi vb.) yalnızca orada yaşayan kişilerce değil, kentliler tarafından da ücreti karşılığında kullanılabilir. Dolayısıyla parsel-yapı içerisindeki ortak mekânların ücrete tabi ortak mekânlar olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

İmar planlarında belirtilen yapılaşma koşulları gereği bırakılması gereken mesafeler dışında boşluk bırakılmadan parselin tamamına yerleşen ve kalan emsalini minimum taban oturumu şartını sağlayarak dikeyde yükselmek şeklinde kullanan bir **yapı-parcel ilişkisi** söz konusudur. Yüksek duvarların ardından güvenli gişelerden geçerek erişilebilen yapıların **sokakla kurdukları tek ilişki** otopark giriş-çıkış noktalarından ibarettir. **Yapı-yapı ilişkisini** ise; yöneliş, güneş ışığı alma, hava sirkülasyonunun sağlanması vb. planlama ilkeleri gözetilmeden planlanmış, tamamen imar planından gelen yapılaşma koşullarını maksimum kullanmış olma gayreti ile insan ölçeğinden ve topraktan uzak, birbirinden ve buldukları dokudan izole edilerek inşa edilmiş yapıların “ilişkisi” olarak değerlendirmek mümkündür (Şekil 19).

Şekil 19. Metrocity Rezidans-Rezidans ilişkisi [5].

Sonuç

Bu çalışma; 1950’lerde ilk kez inşa edilen az katlı modern konutlarda/dokularda yer alan ortak mekânların günümüze dek farklı tipolojilerde üretilen çok katlı modern konutlar olarak yaşamımıza giren rezidanslar ile birlikte yaşadıkları değişimi ele almaktadır. 1980 sonrası dönemde hızla üretilmeye devam eden rezidanslarda yer alan ortak mekânlar; sadece pazarlama ve rant odaklı kullanılmakta, az katlı modern konut dokusunda yer alan ortak mekân/hacim işlevi ile tezat anlayışa sahip, topraktan kopuk, yapay ortak mekânlar olmaktadır. Böyle ortak mekânların çoğalmasi ile birlikte, fizik mekândaki farklılaşmanın yanı sıra sosyal yapıda da farklılaşmalar oluşmakta, geçmişten günümüze taşınması gereken manevi değerler, komşuluk ilişkileri yok olmakta, yapay çevrelerin yanı sıra yapay insan ilişkileri, yapay bir sosyal yaşam oluşmaktadır. Sonuç olarak **yaşanabilirlik**, **sürdürülebilirlik**, **toplumsal çeşitlilik**, **aidiyet** gibi sorunların yaşandığı, ortak alanlarda birbirinden kopuk ilişkilerin egemen olduğu kentsel dokular, yaşam kalitesi ve güçlü sosyal ilişkiler açısından önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Alexander, C., (1977). *A Pattern Language; Towns, Buildings, Constructions*.
- Akın O. 2011 yılı Planlama 2 Ders Notları’ndan elde edilen görseller üzerinden şemalaştırılmıştır.
- Altman, I. & Zube, E., H., (1989). *Public places and spaces*. Plenum Press, New York.
- Aru, K.A., (1998). *Türk Kenti*. YEM Yayınları, İstanbul.
- Ashihara, Y., (1981). *Exterior design in architecture*. Van Nostrand Reinhold, New York.
- Bektaş, C., (2007). *Türk Evi*. Bileşim Yayınları, İstanbul.
- Dener, A. (1994). *Sosyal ve mekânsal değişimin etkileşimi Cumhuriyet sonrası İstanbul konutları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Erbaş, E.A., (2012). **Örnek bir Prestij Konut Alanı** olarak Levent Mahallesi, *Tasarım+Kuram Dergisi*, Sayı 14, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

- Gür, Ş. Ö., 2000. “Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü”nden yararlanılarak Şemalaştırılmıştır.
- İnceoğlu, M., ve Ayтуğ, A., (2009). Kentsel Mekânda Kalite Kavramı. *Megaron*, YTÜ Dergisi, 4(3): 131-146, İstanbul.
- Jackson, J., B., (1987). The public face of architecture: civic culture and public spaces. N. Glazer&M. Lilla (Eds) *The American public space*. Free Press, New York.
- Jacobs, J., (2009). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. (Çevirmen, B. Doğan) Metis Yayınları, İstanbul.
- Kazak, G., (2017). *Mahalle Kültürünün Kentlilik Bilinci Üzerine Etkisi, Karaman Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Lynch, K., (1990). *City Sense and City Design: Writings and Projects of Kevin Lynch*. The M.I.T. Press, Cambridge.
- Marcus, C., C., (1990). *People Places: Design Guidelines For Urban Open Space*. New York.
- Moudon, A.V., (1989). *Built For Change: Neighbourhood Architecture in San Fransisco*. First Edition. The MIT Press, Cambridge.
- Norberg-Schulz, C., (1980). *Genius loci, towards a phenomonology of architecture*. Academy Editions, London.
- Uzun, İ., (2001). *Mimarlıkta Ortak Mekân Kavramı Kapsamında Atriumlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ürküt, S., (1998). *Yaşanabilir Çevre Oluşumunda Mahalle Kriterinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 5-14.
- [1] <https://www.thepolisblog.org/2009/04/design-preservation-sustainability.html>'dan elde edilen görsel üzerinden şemalaştırılmıştır.
- [15] Küçükerbaş. E .. Özkan, B., (1994). *Bir Meydan Tasarım Sürecinin Germencik Örneğinde Ortaya Konulması*. E.Ü. Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü Bilim Ofset, Bornova. İzmir.
- [2] Google Earth görüntüleri üzerinden şemalaştırılmıştır.
- [3] 2013 yılı İstanbul Halihazır Haritaları üzerinden şemalaştırılmıştır.
- [4] 25 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen alan çalışması esnasında yazar tarafından çekilmiştir.
- [5] <http://www.metrocityc.com/>'dan elde edilen görsel üzerinden Şemalaştırılmıştır.

¹ Prof. Y. Mimar Kemal Ahmet Aru ile Y. Mimar Rebii Gorbon